

Przyczyny agresji między ludźmi

Świat, w którym żyjemy jest światem, gdzie na co dzień spotykamy się z aktami przemocy. Zamieszczane codziennie w mediach opisy napaści, morderstw, konfliktów, czy zamieszek stanowią bogaty materiał dowodowy, świadczący o rozmiarach krzywd, jakie ludzie potrafią wyrządzić innym. Pojawiające się w telewizji obrazy okrucieństwa toczących się wojen, to również przykład do czego może być zdolny człowiek w XXI wieku. Jak można zdefiniować takie anormalne, niekiedy agresywne zachowania? Czy można je opanować?

Autorzy badań psychologicznych podają różne definicje agresji. Dla niektórych z nich agresja na wszelkie wrogie działania fizyczne lub werbalne, gwałtowne, zanieczyszczające, ogólnie reakcja na frustrację i napięcie, aby zaszkodzić działaniu.¹

Niektórzy inni badacze natomiast twierdzą, że agresja (aggressio – łac. atak) to zachowanie agresywne, wrogie, przemoc fizyczna lub werbalna, związane z pojawieniem się takich stanów emocjonalnych jak irytacja, niezadowolenie, napięcie, złość, rzadziej groźba, lęk - skierowany przeciwko zewnętrznym źródłom wspomnianych stanów emocjonalnych (ludzie lub przedmioty).²

A. Frączek stwierdza, że agresja to „czynności mające na celu wyrządzenie szkody i spowodowanie utraty cenionych społecznie wartości, zadanie bólu fizycznego lub spowodowanie cierpienia moralnego”³. Tomaszewski podaje, że agresywne zachowanie się „może przejawiać się w trzech różnych formach, takich jak izolowanie się, demonstrowanie i w formie ataku agresji polegającej na czynnościach zmierzających do zaszkodzenia danej osobie”⁴.

---

¹ Ekel J., Jaroszyński J., Ostaszewska J., Mały Słownik Psychologiczny, Warszawa 1965.

² Korzeniowski L., Pużyński S., Encyklopedyczny słownik psychiatrii, Warszawa 1978.

³ Frączek A., Agresja - psychologiczny punkt widzenia, [w:] Frączek A. (red.). Z zagadnień psychologii agresji, Warszawa 1975, s. 7-18.

⁴ Tomaszewski T. (red.), Psychologia, Warszawa 1976, s. 165.

Agresja ma formę czynności interpersonalnych, czyli są to czynności podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi⁵. Wyraża się ona jako pobudzenie emocjonalne bądź też jako wyraz wrogiego nastawienia ukształtowanego w procesie socjalizacji. W przypadku agresji interpersonalnej rzadko zdarza się, by tylko jedna osoba była winna, druga natomiast całkowicie niewinna. Często obie osoby biorą udział w eskalacji przemocy aż do punktu, w którym dochodzi do napaści. R. Stach na pierwszym miejscu stawia znaczenie czynników sytuacyjnych, zewnętrznych, które są bezpośrednią przyczyną sprawczą zachowań agresywnych. Sytuacje te, wywołujące zachowania agresywne, oceniane są przez jednostkę jako zagrażające jej dobru fizycznemu czy psychicznemu. Zagrożenie to może być bezpośrednie (zadanie ciosu) lub pośrednie (np. poczucie braku sensu życia). Zachowania agresywne pojawiają się wówczas, gdy sytuacja, w jakiej znalazła się jednostka oceniana jest przez nią jako zagrażająca jej dobrostanowi. Jednostka usiłuje się wydostać z tej sytuacji za pomocą gwałtownych zachowań lub czynności powodujących uszczuplenie cenionych przez tę osobę wartości. Wydostanie się z sytuacji zagrożenia (zdaniem Stacha) jest celem, a wyrządzanie innemu człowiekowi cierpienia jest środkiem prowadzącym do tego celu⁶.

Istnieją różne rodzaje agresji i duże bogactwo ich szczegółowych form. Okoń wyróżnia agresję fizyczną, słowną i przeniesioną⁷. Pojęcie agresji podobnie definiuje Strelau. Także on dokonuje podziału na agresję fizyczną i werbalną. Autor do tego podziału dodaje pojęcie samoagresji, skierowanej na samego siebie. Ostrzega on przed agresją, która "prowadząc do rozładowania sytuacji trudnych, staje się źródłem nowych trudności⁸". Istnieje również podział agresji czynnej na motoryczną i werbalną. Agresja motoryczna to wrogie fizycznie zachowanie skierowane na osobę lub przedmiot (bicie kolegi, niszczenie przedmiotów). Agresja werbalna to słowne obrażanie, przezywanie, kłótnie. Ranschburg dokonuje dodatkowego podziału agresji na: agresję społeczną (przeciw społeczności i prospołeczną (służącą interesom jednostki i społeczeństwa)). Z agresją prospołeczną mamy do czynienia wtedy, gdy przesłanką jest troska o zdrowy rozwój osobowości⁹. Przykładem może być kara stosowana przez wychowawców, która ma na celu dobro młodego człowieka.

W świetle literatury przyczyny ludzkiej agresji wyjaśniają trzy główne teorie:

- teoria instynktów - wg niej agresja jest wrodzonym instynktem, człowiek zachowuje się agresywnie i stosuje przemoc, gdyż to wynika z jego natury

---

⁵ Frączek A., Problemy psychologicznej teorii agresji, [w:] "Psychologia Wychowawcza" 1973, nr 3, s. 284.

⁶ Stach R., Zachowania agresywne, Kraków--Wrocław 1991, s. 89.

⁷ Okoń W., Słownik pedagogiczny, Warszawa 1995, s. 52.

⁸ Strelau J. (red.), Psychologia, podręcznik akademicki. Tom II, GWP, Gdańsk 2004, s. 259.

⁹ Ranschburg J., Lęk, gniew, agresja, Warszawa 1993, s. 93.

- teoria frustracji - wg której przyczyną zachowań agresywnych jest frustracja, wynikająca z niezaspokojenia potrzeb jednostki
- teoria społecznego uczenia się - ludzie uczą się zachowań agresywnych przez własne, bezpośrednie doświadczenie lub przez naśladowanie.

Psychologowie, zainteresowani tymi zagadnieniami skoncentrowali swe wysiłki na badaniu agresji, którą można zdefiniować jako zachowanie fizyczne lub werbalne podejmowane z zamiarem skrzywdzenia lub zniszczenia. Dane empiryczne dotyczące agresji czerpie się z najróżniejszych źródeł – łącznie z badaniami fizjologicznymi, obserwacjami klinicznymi oraz badaniem agresywnych interakcji zarówno w laboratorium, jak i w „świecie realnym”.

Jednym z pierwszych psychologów, którzy opracowali dokładniej ten pogląd i rozwinęli go w teorię, był Zygmunt Freud. Przyjmował on, że od momentu narodzin człowiek posiada dwa przeciwstawne instynkty: instynkt życia (Eros), który powoduje, że jednostka rozwija się i utrzymuje przy życiu, oraz instynkt śmierci (Tanatos), który działa w kierunku samozniszczenia danej jednostki. Sądził on, że instynkt śmierci często zostaje skierowany na zewnątrz, przeciw otaczającemu światu, w postaci agresji wobec innych.

Według Freuda, energia służąca instynktowi śmierci jest nieustannie generowana w organizmie. Jeśli energia ta nie może wyładować się w małych dawkach i w jakiś sposób akceptowany społecznie, to będzie się ona gromadzić i w końcu rozładuje się w skrajnej i nieakceptowanej społecznie postaci. Może być jednak ona odprowadzana w różne „bezpieczne” miejsca, włączając tu katharsis (greckie słowo oznaczające „oczyszczenie”), w której emocje są wyrażane z pełną intensywnością za pomocą płaczu, słów lub też innych środków symbolicznych¹⁰.

Pewne poparcie eksperymentalne dla koncepcji wiążącej agresję z pojęciem katharsis można znaleźć w badaniu przeprowadzonym przez Roberta Searsa. Chłopcy, którzy byli bardzo agresywni w wieku pięciu lat, byli także bardzo agresywni w wieku lat dwunastu. Niektórzy z nich byli nadal otwarcie i antyspołecznie agresywni, jednakże inni, chociaż przejawiali agresję antyspołeczną w małym stopniu, to jednocześnie wykazywali znaczną agresję prospołeczną (agresję służącą celom akceptowanym społecznie, takim jak zmuszanie do przestrzegania prawa lub karanie za łamanie zasad). Przejawiali oni także większą autoagresję (agresję przeciw samemu sobie) niż chłopcy, którzy pozostali antyspołecznie agresywni.

---

¹⁰. Kalina R. M, Przeciwdziałanie agresji, Warszawa 1991, s. 142.

Autorem innej teorii kładącej nacisk na wrodzony charakter agresji jest znany etolog Konrad Lorenz. Opierając się na badaniach przeprowadzonych na zwierzętach, wysunął on twierdzenie, że agresja jest spontaniczną wrodzoną gotowością do walki, która jest niezbędna dla przetrwania organizmu. Jednakże u innych gatunków akty agresji między osobnikami należącymi do tego samego gatunku rzadko powodują ich rzeczywiste obrażenia lub śmierć, ponieważ jedno ze zwierząt w końcu „sygnalizuje” poddanie czy uległość. W analogii między zwierzętami a ludźmi istnieją jednak zasadnicze różnice¹¹. Po pierwsze, ze względu na charakterystyczne dla ludzi zdolności pamiętania i oceniania, ich działania są często reakcją na wspomnienia i wyobrażenia, a nie na aktualną sytuację; po drugie, ze względu na swą umiejętność sporządzania narzędzi i zdolność planowania mogą oni rozmyślnie wyrządzać niemal nieograniczone szkody i krzywdy, nawet nie przeżywając agresywnych uczuć i nie wchodząc w osobiste interakcje ze swymi ofiarami.

Relacje między agresją a biologią są złożone i niejasne. Wspomnijmy tu tylko o roli mózgu oraz znaczeniu czynników genetycznych i hormonalnych.

Podwzgórze i ciało migdałowate (oraz prawdopodobnie inne regiony mózgu) zdają się odgrywać pewną rolę w niektórych zachowaniach agresywnych. O złożonej chemicznej i anatomicznej specyficzności mechanizmów mózgowych kontrolujących agresję świadczy fakt, że pewien środek farmakologiczny wstrzyknięty szczurom do bocznej części podwzgórza powodował, że osobniki zwykle samorzutnie zabijające myszy przestawały je zabijać, podczas gdy inny środek farmakologiczny wstrzykiwany w dokładnie ten sam punkt mózgu pokojowo nastawionym szczurom, skłaniał je do zabijania myszy.

Padaczka występuje wśród przestępców dziesięć razy więcej niż u nieprzestępców, a nieprawidłowe zapisy EEG również stwierdza się częściej u tych więźniów, którzy są recydywistami. U pewnej kilkunastoletniej dziewczyny, która napastowała kilkakrotnie niemowlęta i w końcu zadusiła jedno z nich na śmierć (ponieważ jego płacz denerwował ją) lekarze zlokalizowali specyficzne pole mózgu, którego czynność bioelektryczna powstająca pod wpływem dźwięku płaczu niemowlęcia (a uwidoczniła w zapisie EEG) znacznie odbiegała od normy¹².

Niektóre typy agresywnego zachowania ludzi wiążą się często z zaburzeniami funkcjonowania mózgu. Na przykład, schorzenie obejmujące układ limbiczny lub płat

---

¹¹ Kirwil-Parzych L., Frączek A., Rozbieżność w zakresie struktury jądra a agresja interpersonalna, [w:] Frączek A. (red.), Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych, Wrocław 1979, s. 119-135

¹² Kosewski M, Agresywni przestępcy, Warszawa 1977, s 36.

skroniowy stwierdza się niekiedy u osób wykazujących tak zwany zespół braku kontroli, charakteryzujący się bezsensowną brutalnością, patologicznym podnieceniem, napaściami seksualnymi lub wielokrotnym powodowaniem poważnych wypadków samochodowych.

Guzy w mózgu mogą mieć również związek z agresywnym zachowaniem, na co wskazuje przypadek wielokrotnego mordercy Charlesa Whitmana, który latem 1966 roku zabił swą żonę i matkę, a następnie wspiął się na szczyt wieży gmachu University of Texas. Uzbrojony w doskonałą strzelbę myśliwską z celownikiem optycznym postrzelił 38 ludzi – zabijając 14, zanim sam nie został zastrzelony.

Zarówno u ludzi, jak i u zwierząt samce są bezpośrednio agresywne niż samice - sądząc po wpływie siły hormonów na mózg we wczesnym okresie życia. Kobiety, wstrzykując męskie hormony płciowe, często mają bardziej agresywny seks. Z drugiej strony różne mechanizmy fizjologiczne leżą u podstaw różnych agresji. Moyer wyróżnił siedem rozmaitych mechanizmów neuronowych i hormonalnych, w zależności od tego, czy agresywność wiązała się z polowaniem (u drapieżników), rywalizacją między samcami, obroną terytorium, funkcjami macierzyńskimi, czy była wywołana przez strach, podrażnienie, czy też miała charakter instrumentalny. Wyniki te jeszcze bardziej uwypuklają złożoność relacji między czynnikami fizjologicznymi i agresją, w których to relacjach na ogół wchodzi w grę także czynniki wyuczone i sytuacyjne¹³.

Dwadzieścia lat po tezie Freuda o istnieniu instynktu śmierci grupa psychologów z Uniwersytetu Yale formalnie przedstawiła alternatywną koncepcję agresji zwaną hipotezą frustracja-agresja.

Stwierdzili, że agresja jest popędem nabytym, który jest reakcją na frustrację, definiowaną jako stan, który pojawia się, gdy pewna aktywność ukierunkowana na cel jest zablokowana, a intensywność frustracji jest funkcją trzech czynników: a) siły motywacji, aby to zrobić, b) stopień zakłócenia; c) liczba uprzednio zakłóconych sekwencji ukierunkowanej aktywności. Im większa frustracja, tym silniejsza wynikająca z tego agresywna reakcja.

Szybko okazało się jednak, że nie każdy akt agresji poprzedza frustracja i nie każda frustracja prowadzi do agresji. Oryginalna hipoteza frustracja-agresja została przeformułowana w taki sposób, że jakakolwiek frustracja wyzwala agresję, ale pobudzenie może być zbyt słabe, aby wywołać rzeczywiste agresywne zachowanie. Autorzy tej koncepcji zgodzili się z Freudem, że popęd agresji wzrośnie, jeśli nie będzie wyrażany (jeśli frustracja będzie się utrzymywać),

---

¹³ Frączek A. (red.). Z zagadnień psychologii agresji, Warszawa 1975, s. 46.

ale źródło agresywnego zachowania upatrują w czynnikach zewnętrznych (nagromadzone frustrujące odczucia), a nie w czynnikach wewnętrznych („instynkt” agresja).

Kiedy pojawia się frustracja, pierwszy i najsilniejszy wybuch agresji skierowany jest przeciwko jej źródłu. Na przykład dziecko widzi cukierek, ale matka nie pozwala mu go zjeść, wtedy dziecko jest silnie zmotywowane, by być wobec niej agresywne. Jednak taką agresję można powstrzymać pod groźbą kary. Zgodnie z teorią frustracji i agresji, dziecko przerzuci agresję na pewien przedmiot - inny niż pierwotne źródło frustracji. Tę tendencję do wyładowywania wrogich uczuć w „bezpiecznym” obiekcie ilustruje przykład mężczyzny, który skarcony przez swojego szefa idzie do domu i tam wrzeszczy na swoją żonę, klepie dziecko i kopie psa. Zgodnie z tą teorią, im mniej obiekt przypomina źródło frustracji, tym słabsza jest wyparta agresja i tym mniej kompletny jest jej efekt.

Stosunkowo niedawno dokonano rewizji teorii frustracji-agresji, podkreślając znaczenie zarówno czynników wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Prawdopodobieństwo, że ludzie staną się agresywni, zależy od ich wewnętrznej gotowości do bycia agresywnymi oraz zewnętrznych sygnałów, które czynią ich agresywnymi i stanowią dla nich cel. Interakcje tych dwóch czynników - wewnętrznego i zewnętrznego - mogą się sumować, a nawet mnożyć. Jeśli jeden z nich jest słaby, drugi musi być silny, aby wywołać agresję. Osoba nałogowo agresywna wykazuje dużą gotowość do okazywania agresji i potrzebuje do tego jedynie niewielkiej zewnętrznej prowokacji, ale nawet łagodny człowiek może stać się agresywny, jeśli podlega silnej i powtarzającej się frustracji i podlega drastycznej prowokacji.

Istotną rolę odgrywają też bodźce wyzwajające, które służą wyjaśnieniu, dlaczego np. Grupy mniejszościowe są nieustannie wybierane jako cel agresji i uprzedzeń. Ponieważ te grupy były wcześniej atakowane, były kojarzone z wrogością i gwałtownymi atakami, a zatem stały się bodźcami, które wyzwalały dalszą agresję przeciwko sobie. Innymi słowy, są kojarzone z aktami przemocy, ponieważ w przeszłości padały ofiarą agresji.¹⁴

Ważne są także rozwojowe uwarunkowania agresji. Istotą rozwoju człowieka są progresywne zmiany, które w sposób uporządkowany i zgodny prowadzą do osiągnięcia dojrzałości. Podstawowymi czynnikami rozwoju psychicznego jest dojrzewanie i uczenie się. Współzależność między tymi czynnikami jest związana z kwestią czynników rozwojowych. Dojrzałym nazwiemy człowieka, który osiągnął określony poziom rozwoju w zakresie procesów poznawczych, społecznych i emocjonalnych. Dojrzałość psychiczna najszybciej osiągnięta jest w dziedzinie procesów poznawczych. Nieco później osiągnięta jest dojrzałość

---

¹⁴ Kalina R. M, Przeciwdziałanie ... op. cit., s. 73.

emocjonalna. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest to, że sfera uczuć podlega szczególnie łatwo u człowieka różnym wypaczeniom i zaburzeniom. Od osób dojrzałych z jednej strony wymaga się samokontroli, opanowania uczuć tj. powściągnięcia afektów, namiętności, wybuchów gniewu, strachu, rozpacz; wyrażania swych uczuć "z godnością", z umiarem, panowania nad ich ekspresją. Z drugiej strony dojrzałość emocjonalna nie jest równoznaczna z "oziębłością uczuciową". Dojrzałość uczuciowa przejawia się w empatii w stosunku do bliźnich, oraz umiejętności wyrażania własnych stanów emocjonalnych w sposób swobodny i szczery. Najpóźniej człowiek osiąga dojrzałość społeczną w wieku ponad 20 lat, kiedy to następuje podporządkowanie swoich indywidualnych interesów interesom szerszych grup społecznych. Z drugiej strony wymaga ona uniezależnienia się od najbliższego otoczenia, a co za tym idzie, nabycia umiejętności samodzielnego radzenia sobie w życiu.

Szybkość i gwałtowność zachodzących w młodym człowieku przeobrażeń sprawia, że okres ten traktowany jest jako głęboki kryzys. Przeciwstawienie się otoczeniu może powodować konflikty i zachowania agresywne. Niezrównoważeniu w okresie dorastania w większym jeszcze stopniu sprzyjają skomplikowane formy życia w społeczeństwach cywilizowanych oraz niepomysłne indywidualne warunki środowiskowe i wychowawcze. Nie lekceważąc dojrzewania biologicznego, kładzie się akcent na to, co dla tego okresu jest istotne - na dorastanie społeczne. Począwszy od wieku dorastania człowiek może sam podjąć odpowiedzialność za swój rozwój i świadomie nim kierować. Podstawą, na której opiera się rozwój dojrzałości, jest m.in. akceptacja siebie, poczucie swojej wartości. Do jednych z najważniejszych elementów dojrzałości psychicznej zaliczana jest samodzielność. Zdaniem Braun-Gałkowskiej równie ważna jest samoświadomość. Akceptacja siebie pomaga nam wierzyć, że warto się rozwijać poprzez zmienianie sposobów zachowania i szukanie nowych celów nawet w trudnościach i cierpieniu¹⁵. Broniąc się przed cierpieniem włączamy mechanizmy obronne, a jednym z nich jest agresja. Wszystko w życiu może być szansą rozwoju, nawet takie przeżycia, które zagrażają załamaniem się linii rozwoju człowieka.

Na pytanie o podłoże agresji można też odpowiedzieć odmiennie: że uczy się - jak wiele innych rodzajów zachowań, że nie wynika ona z jakiegoś instynktu czy popędu, ale jest wynikiem norm, nagród, kar i wzorców, osoba napotkała. Zgodnie z tym podejściem, zwanym teorią społecznego uczenia się, agresja może być wynikiem:

- a) nieprzyjemnych (nieprzyjemnych) doświadczeń i / lub
- b) spodziewanych korzyści, czyli zachęt.

---

¹⁵ Braun-Gałkowska M., Ulfik I., Zabawa w zabijanie, Lublin 2002, s. 238.

Wszelkiego rodzaju awersyjne doświadczenia (nie tylko frustracja) powodują ogólny stan pobudzenia emocjonalnego. To pobudzenie może następnie prowadzić do wielu różnych zachowań, w zależności od tego, jak dana osoba nauczyła się radzić sobie ze stresem. Niektórzy ludzie stają się agresywni, gdy są wzburzeni, niektórzy wycofują się, inni zwracają się o pomoc do innych, a niektórzy angażują się w konstruktywne rozwiązywanie problemów. Agresja, podobnie jak inne reakcje, może również wystąpić w przypadku braku pobudzenia emocjonalnego, jeśli dana osoba uważa, że jej zachowanie doprowadzi do pożądanego rezultatu (na przykład, gdy jedno dziecko bije inne młodsze od siebie, aby odebrać mu zabawkę).

Jednym z głównych sposobów uczenia się nowych zachowań jest obserwacja innych ludzi. Badania wykazały, że agresywne modele są w stanie wywołać agresywne zachowania, np. Dzieci, które obserwując agresywne zachowanie modelu, przejawiały wiele agresywnych reakcji; podczas gdy dzieci, które nie obserwowały modelu, nie były wcale agresywne.

Jednak czy takie obserwacje wpływają na uczenie się agresywności, czy tylko na wykonywanie agresywnych czynności? Późniejsze badania wykazały, że dzieci pobudzone emocjonalnie (np. Gdy same biorą udział w grach konkurencyjnych) częściej naśladują zachowanie modelu, niezależnie od tego, czy model ten wykazuje zachowania agresywne, czy nieagresywne. Wiele eksperymentów wykazało, że niektóre modele są bardziej skuteczne niż inne, jeśli chodzi o przestrzeganie. Najbardziej skutecznymi modelami są troskliwi dorośli o wysokim statusie, którzy są nagradzani. Najbardziej podatni na wpływ modelu są ci, którzy są zależni, umiarkowanie pobudzeni i którzy wcześniej zostali nagrodzeni za naśladowcze reakcje. Takimi wzorcami są często rodzice, którzy przez długi czas opiekowali się dzieckiem i często nagradzali go za naśladowanie ich postaw, zachowań, przekonań. Rodzice również kontrolują większość dostępnych nagród (przywileje, pochwały, uczucia, słodycze itp.) I dlatego są dość „potężni”. Wreszcie, aby sytuacja była naprawdę „doskonała”, rodzice powinni zostać nagrodzeni za ich agresywne zachowanie, które doprowadziło do osiągnięcia ich bezpośredniego celu - posłuszeństwa ich dzieci.

Biorąc to wszystko pod uwagę, trudno byłoby zaprogramować środowisko bardziej sprzyjające uczeniu się agresji niż to, jakie istnieje w domu Przeciętnej Karzącego Ojca i Przeciętnej Karzącej Matki. Oczywiście, jeżeli rodzice zawsze karzą dziecko za agresywne zachowanie, gdy tylko je zauważą, to dziecko wkrótce nauczy się hamować agresję w obecności rodziców¹⁶.

---

¹⁶ Frączek A., Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Sprawozdanie z badań i rozprawy, Wrocław 1986, s. 65.

Rodzice mogą też uczyć agresji na inne sposoby. Mówiąc synowi, aby „był mężczyzną”, aby zawsze „oddawał” i „używał pięści”, rodzice wyraźnie go uczą i zachęcają do agresywnego traktowania innych ludzi. Tacy rodzice nie tylko wybaczą agresywne zachowanie - żądają go i wynagradzają za nie.

Szersze środowisko kulturowe może zachęcać do aktów przemocy. Dostarczając wielu agresywnych wzorców oraz popierając i prestiżowo akty przemocy, społeczeństwo może wywierać wielką presję na jednostki - zwłaszcza młode - aby przystosowały się do normy agresywności.

Ponieważ teoria społecznego uczenia się nie zakłada agresywnego popędu ani instynktu, odrzuca pojęcie katharsis - zgodnie z którym wyrażanie agresywnych uczuć zmniejsza skłonność do agresywnych działań. W rzeczywistości teoria ta przewiduje coś przeciwnego: wyrażanie agresywnych impulsów lub obserwowanie agresywności innych zwiększy prawdopodobieństwo przyszłej agresji.

Te i inne wyniki badań nie tylko są sprzeczne z teoriami agresji opartymi na instynkcie lub popędach, ale także zdają się kwestionować zdroworozsądkowy pogląd, że dobrze jest „wyrzucić to z siebie” i „wyrzucić wszystko z serca”. Być może łatwiej będzie nam zrozumieć tę sprzeczność, jeśli dokonamy rozróżnienia między wyrażaniem emocji a działaniem agresywnym. Jedną z najbardziej podstawowych i najważniejszych relacji społecznych jest relacja istniejąca między rodzicami a dziećmi. Ten stosunek nie zawsze jest normalny, zdrowy, ponieważ niektórzy rodzice nie troszczą się o swoje dzieci, nie troszczą się o nie wystarczająco i nie okazują im uczuć miłości. Co więcej, w ostatnich latach jednoznacznie ustalono, że niektórzy rodzice fizycznie znęcają się nad swoimi dziećmi, a nawet torturowali je na śmierć.

Dlaczego są takie przypadki? Badania nad tymi zagadnieniami wykazały, że rodziny, które znęcają się nad dziećmi, mają określony zestaw schorzeń, ale takich rodziców rzadko można uznać za patologicznych „dewiantów”. Przemoc wobec dzieci jest częstsza w rodzinach, w których występuje napięcie między rodzicami (a także inne problemy emocjonalne), którzy mają stosunkowo niskie dochody i gdzie kary fizyczne są podstawowym środkiem utrzymania dyscypliny i kontroli. Wykorzystywanie często dotyka tylko jednego dziecka, a nie wszystkich, i wydaje się wiązać się z narodzinami dziecka w wyniku niechcianej ciąży. Nie jest łatwo znaleźć rozwiązanie tego problemu społecznego, ale społeczeństwo musi działać energicznie, jeśli ma zapobiec zniszczeniu jego młodości przez samych ludzi, którym powierzono jego opiekę.

W przypadku agresji międzyludzkiej rzadko zdarza się, aby jedna osoba była całkowicie winna, a druga całkowicie niewinna. Częściej obie osoby są zaangażowane w eskalację przemocy aż do napaści. Ten wzorzec występuje w interakcjach między funkcjonariuszami policji a zatrzymanymi. Agresja interpersonalna zwykle nie jest jednostronna, ale jest wzajemną prowokacją, eskalacją i konfrontacją. Większość ofiar brutalnych przestępstw zna napastników osobiście lub nawet jest z nimi spokrewniona.¹⁷

Przeludnienie jest często przyczyną patologicznych warunków życia w naszych miastach. Przypadkowi przypadkowi mogą biernie powstrzymać się od interwencji w nagłych i nagłych sytuacjach, zwłaszcza gdy wiele innych osób jest obecnych lub spieszy się. Badania wykazały, że przeludnienie zwierząt może prowadzić do poważnych patologii społecznych i indywidualnych.

Anonimowość życia miejskiego pozbawia jednostkę poczucia tożsamości. Takie osoby zindywidualizowane, bardziej niż osoby w warunkach sprzyjających indywidualizacji, mają skłonność do przejawiania agresji i innych zachowań antyspołecznych.

Innym rodzajem agresji jest wandalizm, który definiuje się jako zniszczenie w celu zniszczenia. Może być źródłem podniecenia lub autoafirmacji dla członków grup kontrkulturowych, choć sprawcy takich aktów pochodzą ze wszystkich poziomów społeczno-ekonomicznych. Wandalizm nie musi być bezcelowy z punktu widzenia sprawcy; akty wandalizmu mogą mieć charakter zarobkowy, taktyczny, ideologiczny, zemsty, złośliwy lub zabawny.¹⁸

Zarysowane powyżej problemy zwracają naszą uwagę na pewne procesy umysłowe, które zachodzą, gdy ludzie „błądzą”. Wielokrotny wpływ czynników społecznych, politycznych i ekonomicznych na nasze zachowanie sprawia, że konkurujemy zamiast współpracować, walczymy zamiast kochać, tłumimy i niszczymy zamiast tworzyć. Tylko mając wiedzę o przyczynach i mechanizmach agresji, degeneracji i wypaczeń, będziemy w stanie przekształcić nasze sposoby nawiązywania relacji i stworzyć instytucje społeczne, które lepiej służą pełnej realizacji życia każdego człowieka, każdego z nas.

---

¹⁷ Ranschburg J., Lęk, op. cit., s. 126.

¹⁸ Walters R. H., Agresja w okresie dorostania, Warszawa 1968, s. 93.

BIBLIOGRAFIA

1. Braun-Gałkowska M., Ulfik I., Zabawa w zabijanie, KUL, Lublin 2002.
2. Ekel J., Jaroszyński J., Ostaszewska J., Mały Słownik Psychologiczny, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965.
3. Frączek A. (red.), Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych, PAN, Wrocław 1979.
4. Frączek A. (red.), Z zagadnień psychologii agresji, PIPS, Warszawa 1975.
5. Frączek A. (red.), Z zagadnień psychologii agresji, PIPS, Warszawa 1975.
6. Frączek A., Problemy psychologicznej teorii agresji, [w:] "Psychologia Wychowawcza" nr 3, Warszawa 1973.
7. Frączek A., Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Sprawozdanie z badań i rozprawy, Ossolineum, Wrocław 1986.
8. Kalina R. M., Przeciwdziałanie agresji, PTHP, Warszawa 1991.
9. Korzeniowski L., Pużyński S., Encyklopedyczny słownik psychiatrii, PZWL, Warszawa 1978.
10. Kosewski M., Agresywni przestępcy, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.
11. Okoń W., Słownik pedagogiczny, Żak, Warszawa 1995.
12. Ranschburg J., Lęk, gniew, agresja, WSiP, Warszawa 1993.
13. Stach R., Zachowania agresywne, Ossolineum, Kraków--Wrocław 1991.
14. Strelau J. (red.), *Psychologia, podręcznik akademicki. Tom II*, GWP, Gdańsk 2004.
15. Tomaszewski T. (red.), Psychologia, PWN, Warszawa 1976.
16. Walters R. H., Agresja w okresie dorastania, PWN, Warszawa 1968.